

Poznań, 13 lipca 2023 r.

Prof. UAM dr hab. Przemysław Osiewicz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agaty Górskiej-Lisickiej
Doświadczenia deradykalizacyjne w państwach Afryki Północnej
i Bliskiego Wschodu

I. Ocena merytoryczna

1. Problem badawczy: podstawowe założenia, hipotezy i pytania badawcze

Tematyka podjęta przez Autorkę zasługuje na zainteresowanie i jest ważka pod względem naukowym. Mgr Górską-Lisicka podjęła się trudu przeanalizowania procesów deradykalizacyjnych w państwach Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu (region MENA), co nie było zadaniem łatwym chociażby ze względu na ograniczony dostęp do źródeł oraz publikacji poświęconych temu procesowi. Jako główny cel rozprawy wskazano analizę i ewaluację programów i polityk bezpieczeństwa w wybranych państwach Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu oraz prowadzonych od 2001 roku w ich ramach programów

Osiewicz 1

deradykalizacyjnych (s. 13). Jednocześnie autorka wskazała na inny cel, którym jest „wskazanie przyczyn i skutków prowadzenia polityki przeciwdziałania i zwalczania radykalizacji w poszczególnych państwach oraz zestawienie sposobów jej prowadzenia. W rozprawie przedstawiono różne modele deradykalizacji oraz scharakteryzowano programy prowadzone w wybranych państwach regionu” (s. 13). Jednocześnie poddała analizie motywację poszczególnych państw do podejmowania działań z zakresu deradykalizacji.

Należy podkreślić, iż treść pracy odpowiada jej tematowi. Znaczącym atutem pracy jest jej aktualność, zważywszy na doświadczenia państw regionu związanych z działalnością rozmaitych ugrupowań radykalnych powstałych w trakcie gwałtownych zmian społeczno-politycznych w regionie, w tym zwłaszcza funkcjonowaniem tak zwanego Państwa Islamskiego. Proces deradykalizacji jest bardzo istotny nie tylko z punktu widzenia przyszłości społeczeństw państw MENA oraz stabilności sytuacji społeczno-politycznej w tej części świata, ale także bezpieczeństwa regionów ościennych, w tym także kontynentu europejskiego.

Na potrzeby pracy doktorskiej, doktorantka poddała badaniu polityki publiczne wybranych państw takich jak Arabia Saudyjska, Egipt, Irak, Jordania, Maroko oraz Tunezja. Przeanalizowała bardzo szczegółowo ich doświadczenia związane z przeciwdziałaniem radykalizacji oraz brutalnemu ekstremizmowi, zwłaszcza w kontekście działań podejmowanych przez organy tych państw oraz inne podmioty w ramach programów deradykalizacyjnych. Mgr Agata Górska-Lisicka przyjęła, całkiem słusznie, perspektywę dynamiczną, w ramach której zbadała zarówno programy realizowane obecnie w Arabii Saudyjskiej, Jordanii czy Maroku, jak i w przeszłości w Egipcie i Iraku (s. 12). Przedstawiła także przypadek Tunezji, który jest o tyle szczególny, iż nie wprowadzono w niej nigdy programu deradykalizacyjnego, lecz wdrożono inne środki celem wyeliminowania zagrożeń ze strony rozmaitych ugrupowań terrorystycznych i ekstremistycznych.

Ojewh

Zagadnienia związane z procesem deradykalizacji w państwach MENA (i nie tylko) są na ogół pomijane przez polskie badaczki i badaczy. Tym samym rozprawa przygotowana przez mgr Agatę Górską-Lisicką ma charakter nowatorski i może, po dopracowaniu niektórych aspektów, stanowić istotne uzupełnienie dotychczasowych badań poświęconych tej tematyce, prowadzonych w Polsce.

We wstępie doktorantka sformułowała główną hipotezę badawczą, która brzmi następująco: „Prowadzone przez uwzględnione w pracy państwa Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu (Arabia Saudyjska, Egipt, Irak, Jordania, Maroko oraz Tunezja) polityki bezpieczeństwa w zakresie deradykalizacji mogą być skuteczne w stosunku do zradykalizowanych jednostek, jednak zainicjowane przez nie programy deradykalizacyjne są zbyt mało rozwinięte, aby realnie wpływać na zwiększenie poziomu bezpieczeństwa w walce z terroryzmem” (s. 14). Celem weryfikacji sformułowanej hipotezy, autorka sformułowała także siedem pytań badawczych.

2. Struktura rozprawy

Recenzowana rozprawa została podzielona na wstęp, cztery rozdziały, zakończenie oraz bibliografię. Przyjęty przez Autorkę podział pracy w pełni odpowiada przyjętym standardom w odniesieniu do prac doktorskich. Należy go także uznać za prawidłowy i wynikający z założeń badawczych, zawartych we wstępie.

W pierwszym rozdziale, teoretycznym, doktorantka zdefiniowała podstawowe pojęcia oraz wskazała na różnorodność programów deradykalizacyjnych. W dwóch podrozdziałach określiła również miejsce programów deradykalizacyjnych w polityce publicznej, a także determinanty i narzędzia polityk publicznych.

Orie wh

Rozdział drugi poświęcony jest specyfice polityki publicznej oraz procesowi jej kreowania w państwach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. W ramach tego rozdziału skoncentrowała się na procesie kształtowania państwowości w regionie MENA, bezpieczeństwie, zjawisku terroryzmu oraz przeciwdziałaniu radykalizacji w międzynarodowej polityce bezpieczeństwa. W mojej opinii, rozwinięcia wymagałyby podrozdziały dotyczące historii międzynarodowego terroryzmu na Bliskim Wschodzie (podrozdział 2.5.), a także podrozdział poświęcony działalności organizacji terrorystycznych jako punktu odniesienia w polityce przeciwdziałania i zwalczania radykalizmu (podrozdział 2.6.). W tym ostatnim autorka skoncentrowała się głównie na działalności Al-Kaidy i, w późniejszym okresie, organizacji tzw. Państwa Islamskiego. Te dwie organizacje znane są z bardzo radykalnego podejścia do kwestii społeczno-politycznych, ale nie są jedynymi. Zabrakło przywołania, choćby w kontekście historycznym, radykalnych nurtów w niektórych organizacjach palestyńskich (Hamas) czy też powiązanych ściśle z Islamską Republiką Iranu libańskim Hezbollahu. Można było także przywołać przykłady systemowego przeciwdziałania nurtowi radykalnemu w Turcji, zwłaszcza w okresie przed 2002 rokiem, tj. dojściem do władzy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP). Co prawda doktorantka nie wybrała do pogłębionej analizy wyżej wymienionych państw, ale warto byłoby o nich krótko wspomnieć w kontekście opisu doświadczeń państw regionu w zakresie zwalczania radykalizmu.

W rozdziale trzecim doktorantka przeanalizowała sytuację bezpieczeństwa i politykę w zakresie przeciwdziałania i zwalczania radykalizacji oraz brutalnego ekstremizmu w Egipcie, Tunezji oraz Iraku. W tym przypadku autorka skorzystała z analizy PEST (podrozdział 3.4.). Na uwagę zasługują zwłaszcza doświadczenia tunezyjskie i egipskie w kontekście powrotu do tych państw ich obywateli, walczących uprzednio w szeregach tzw. Państwa Islamskiego w Syrii czy Iraku.

W rozdziale czwartym, ostatnim, analizie poddane zostały działania z zakresu deradykalizacji podejmowane w Arabii Saudyjskiej, Maroku i Jordanii. W tym rozdziale doktorantka przeprowadziła analizę SWOT programów deradykalizacyjnych w wymienionych państwach.

Zakończenie zawiera pogłębione wnioski, które wynikają z założeń przyjętych we wstępie oraz treści poszczególnych rozdziałów. Doktorantka odniosła się w nim do stopnia weryfikacji hipotezy głównej oraz celów sformułowanych we wstępie pracy. Warto podkreślić, iż wnioski są pogłębione i szerokie. Autorka rozprawy zadała sobie trud, by dokładnie i skrupulatnie przeanalizować wnioski wynikające z poszczególnych rozdziałów, zwłaszcza rozdziału trzeciego i czwartego, a następnie dokonać ich porównania.

3. Metodologia

Autorka wskazała wykorzystane metody badawcze (metody badań jakościowych). Przede wszystkim należy zauważyć i docenić, iż przeprowadziła 12 indywidualnych wywiadów pogłębionych. Wykorzystała również studium przypadku poszczególnych programów deradykalizacyjnych oraz inicjatyw podejmowanych w wybranych państwach regionu. Dodatkowo skorzystała z metody analizy treści pierwotnych oraz metody symulacji. W ramach tej ostatniej, wykorzystała techniki analizy strategicznej SWOT oraz PEST. Ostatnią wykazaną metodą jest metoda dogmatyczno-prawna, „która pozwoliła na określenie zakresu przeciwdziałania i zwalczania radykalizacji proponowanego przez dane państwo w ramach przyjętego porządku prawnego” (s. 19). Prawidłowe wykorzystanie wspomnianych technik dowodzi dojrzałości badawczej doktorantki, tym bardziej, że nie są one na ogół wykorzystywane do badań o takiej tematyce.

II. Ocena formalnej strony pracy

1. Poprawność języka

Praca nie zawiera ani rażących błędów ortograficznych, ani stylistycznych. Język pracy jest poprawny i odpowiada standardom przyjętym w odniesieniu do prac naukowych. Relatywnie niska liczba błędów interpunkcyjnych oraz literowych. Należałoby jednak postawić znaki przestankowe po numerach przypisów. Numer przypisu stanowi część zdania. W pracy występują także, co prawda bardzo sporadycznie, wyrażenia potoczne. Na przykład, „(...) solą w oku były zwłaszcza niespełnione obietnice” (s. 88). Powyższe uwagi nie zmieniają faktu, iż praca została napisana bardzo starannie i z dużą dbałością o jasność przekazu.

2. Opanowanie techniki pisania pracy

Autorka opanowała technikę pisania pracy naukowej w stopniu bardzo dobrym. Rozprawa została przygotowana w sposób rzetelny. Została napisana zrozumiałym językiem, dzięki czemu jej lektura jest przyjemnością. Narracja jest płynna i logiczna. Widoczne jest doświadczenie Autorki w pracy nad tekstami naukowymi. Brak znaczących błędów czy uchybień.

Mgr Agata Górka-Lisicka poprawnie stosuje pojęcia naukowe. Zauważalna jest dobra znajomość i poprawne stosowanie podstawowych kategorii politologicznych. Przyjęta struktura oraz podział treści zasługują na pozytywną ocenę. W pierwszym rozdziale autorka przedstawiła wyczerpujące definicje pojęć wykorzystanych w kolejnych częściach pracy. Tym samym przytoczyła wybrane definicje terroryzmu, fundamentalizmu, ekstremizmu, radykalizacji czy deradykalizacji.

Orelich 6

3. Ocena strony edytorskiej

Praca została przygotowana bardzo starannie od strony edytorskiej. Autorce udało się uniknąć rażących błędów literowych, które często pojawiają się w pracach o podobnej, dużej objętości. Uwaga ta dotyczy zarówno zasadniczego tekstu rozprawy, jak i przypisów. Praca zawiera nieliczne usterki techniczne, które nie mają jednak wpływu na ogólną ocenę pracy oraz komfort czytania.

Praca zawiera trzy rysunki oraz siedem tablic, które wzbogacają główny wywód pracy. Wszystkie rysunki i tablice zamieszczone w pracy zostały także wykazane w spisie rysunków i spisie tabel.

4. Spis rzeczy i odsyłacze

Praca zawiera odsyłacze dolne, które zostały przygotowane w sposób prawidłowy. Ich konstrukcja nie budzi większych zastrzeżeń. Na wyróżnienie zasługuje ich wysoka liczba, która jest dowodem wykorzystania przez Autorkę szeregu materiałów w toku analizy badawczej, a także jej naukowej rzetelności. W całej pracy jest ich dokładnie 775. Przed ewentualną publikacją rozprawy w formie książkowej proponuję rozważenie zmiany przypisów dolnych na tak zwane przypisy harwardzkie, dzięki czemu Autorka będzie mogła zwiększyć potencjalną cytowalność. Jednocześnie uniknie podawania w przypisach długich linków do materiałów pobranych ze stron internetowych. Niemniej, nie jest to konieczne.

Należy również docenić fakt, iż mgr Agata Górską-Lisicką zamieściła w pracy wiele przypisów rozszerzających, które wzbogaciły tekst rozprawy oraz stanowią cenne uzupełnienie głównego nurtu narracji.

Oniewi 7

Konstrukcja bibliografii nie budzi większych zastrzeżeń. Publikacje wymienione w przypisach zostały wykazane w bibliografii. Autorka dokonała poprawnego podziału oraz uszeregowania wykazów źródeł, zgodnie z powszechnie przyjętymi standardami.

III. Charakterystyka doboru i wykorzystania źródeł

Bibliografia jest wyjątkowo obszerna i zróżnicowana. Autorka przyjęła następujący podział źródeł i publikacji: artykuły naukowe i monografie; dokumenty, raporty, instytucje; akty prawne, bazy danych oraz informacje prasowe. Sugerowałbym zmianę kolejności w taki sposób, by wykaz otwierały akty prawne, a w dalszej kolejności znalazły się osobno monografie i artykuły naukowe. Doktorantka przedstawiła także sylwetki respondentów wywiadów pogłębionych (s. 203-206). Dobór respondentów oceniam bardzo wysoko. W gronie tym znaleźli się, między innymi, Noemi Bouhana (profesor kryminalistyki i przeciwdziałania ekstremizmowi w University College w Londynie), Khaled Fahmy (Centrum Studiów Islamskich, Uniwersytet Cambridge), John F. Morrison (dyrektor programowy studiów w zakresie terroryzmu i jego przeciwdziałaniu na Uniwersytecie Londyńskim), Karol Koniarz (konsultant ONZ w ramach Światowego Programu Żywienia) oraz Simon Woell (specjalista ds. zapobiegania brutalnemu ekstremizmowi w ramach UNDP).

Na szczególne uznanie oraz wysoką ocenę zasługuje podstawa źródłowa pracy, którą stanowią przede wszystkim opracowania i dokumenty. Pozytywna ocena wykorzystanych publikacji odnosi się nie tylko do ich liczby, która jest, nota bene, imponująca, ale przede wszystkim ich wysokiej jakości i wartości poznawczej. Zdecydowaną większość z nich stanowią materiały w języku angielskim, co należy docenić i wyraźnie podkreślić. Opracowanie ich wymagało od doktorantki o wiele więcej wysiłku i zaangażowania. Imponująca jest zwłaszcza liczba wykorzystanych dokumentów, które w przypadku prac doktorskich powinny

Oreiner

wyraźnie dominować wśród wykorzystanych materiałów. Dotarcie do nich, a także ich poprawne wykorzystanie świadczą o dojrzałości badawczej mgr Agaty Górskiej-Lisickiej oraz jej gotowości do samodzielnej pracy badawczej w przyszłości.

Wśród wyżej wymienionych dokumentów warto wskazać przede wszystkim na te publikowane cyklicznie jak Report on International Religious Freedom (Departament Stanu USA) oraz Country Reports on Terrorism (Departament Stanu USA). Doktorantka dotarła również do raportów poświęconych państwu objętym analizie w ramach przedłożonej rozprawy.

Autorka sięgnęła, między innymi, do opracowań i artykułów tak znanych i cenionych badaczek oraz badaczy polityki w regionie MENA jak J. Danecki, M.M. Dziekan, R. Bania, K. Zdulski, A. Gasztold, F. Halliday, Y.Y. Ismael, G. Kepel, T. Matthiesen, H. El-Said czy J. Zdanowski. Wśród monografii i opracowań, na które mogła powołać się doktorantka, zabrakło jednak prac tak uznanych badaczy jak Bruce Hoffman („Oblicza terroryzmu”), Artur Wejkszner („Państwo Islamskie. Narodziny nowego kalifatu?”; „Europejska armia kalifatu”, „Globalna sieć Al-Kaidy. Nowe państwo islamskie?”). Także innych publikacji niż wymienione w bibliografii opracowania Gillesa Kepela („Al-Qaeda in its own words”; „Jihad: The trail of political islam”; „Muslim extremism in Egypt: The prophet and pharoh”; „Away from chaos: The Middle East and the Challenge to the West”) czy Sebastiana Wojciechowskiego („Understanding contemporary terrorism and counterterrorism”; „Terroryzm na początku XXI wieku”). Pominięcie wspomnianych powyżej pozycji nie stanowi rażącego niedociągnięcia i w niczym nie wpływa na wysoką ocenę recenzowanej rozprawy. Niemniej, sugerowałbym wzmocnienie podstawy źródłowej pracy przed ewentualną publikacją, na przykład, w formie książkowej. Zwłaszcza w kontekście poszerzenia rozdziału II, o czym wspomniano we wcześniejszej części niniejszej recenzji.

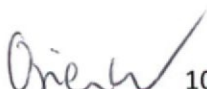
Orew ✓ 9

Na podstawie powyższych argumentów wysoko oceniam pracę włożoną przez mgr Agatę Górską-Lisicką na etapie kwerendy bibliotecznej oraz selekcji źródeł, a także sposób ich wykorzystania podczas pisania pracy doktorskiej.

IV. Wnioski

Recenzowana praca jest ciekawa po względem poznawczym, a także dobrze przygotowana i napisana pod względem merytorycznym. Wstęp przygotowany prawidłowo. Doktorantka wyraźnie określiła cele pracy, sformułowała hipotezę, przedstawiła główne pytania badawcze, a także wskazała zastosowane metody badawcze. Kolejne rozdziały są ze sobą powiązane. Dzięki temu praca jest kompletna i wewnętrznie spójna. Rozdziały są proporcjonalne pod względem objętościowym. Autorka umiejętnie i prawidłowo stosuje terminologię naukową. Wywód jest jasny i czytelny. Pracę kończy część poświęcona wnioskowi, które zostały zaprezentowane w sposób zrozumiały i logicznie spójny. Wszelkie uwagi, polemika oraz rekomendacje zawarte w niniejszej recenzji w niczym nie umniejszają wysokiej oceny pracy włożonej przez mgr Agatę Górską-Lisicką w przygotowanie rozprawy. Każdy z jej elementów, począwszy od strony metodologicznej, a na stronie formalnej kończąc, zasługuje na pozytywną ocenę.

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa doktorska autorstwa mgr Agaty Górskiej-Lisickiej, zatytułowana *Doświadczenia deradykalizacyjne w państwach Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu*, przygotowywana pod opieką dr hab. Katarzyny Górak-Sosnowskiej, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego oraz potwierdza ogólną wiedzę teoretyczną Autorki w dyscyplinie nauk o polityce i administracji. Jest także potwierdzeniem umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Recenzowana rozprawa odpowiada standardom i wymogom wymienionym w Ustawie o Stopniach i

 10

Tytule Naukowym. Jednocześnie wnoszę o dopuszczenie mgr Agaty Górskiej-Lisickiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in black ink, reading "Przemysław Osiewicz". The signature is written in a cursive style with a long, sweeping tail on the right side.

prof. UAM dr hab. Przemysław Osiewicz